

НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті аналізується стан наукової розробки проблем державної сімейної політики в Україні. Визначаючи важливість та наукову цінність окремих робіт з даної тематики, автор констатує необхідність комплексного дослідження формування та розвитку державної сімейної політики в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: сімейна політика, державна сімейна політика, інститут сім'ї, охорона дитинства, сімейні форми виховання.

Аннотация. В статье анализируется степень научной разработанности проблем государственной семейной политики в Украине. Признавая важность и научную ценность отдельных работ по данной тематике, автор констатирует необходимость комплексного исследования формирования и развития государственной семейной политики в Украине на современном этапе.

Ключевые слова: семейная политика, государственная семейная политика, институт семьи, охрана детства, семейные формы воспитания.

Summary. The article deals with the condition of research working out of family public policy problems in Ukraine. Importance and scientific significance of some appropriate works are recognized. The author accentuates necessity complex research of public family policy forming and development in Ukraine under modern conditions.

Key words: family policy, public family policy, institution of family, security of childhood, family form of upbringing.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Державна сімейна політика є важливим предметом дослідження в наукових працях вітчизняних вчених. Увагою науковців користується широке коло проблем, пов'язаних з розвитком соціального інституту сім'ї. Беззаперечним є той факт, що функціонування сім'ї в умовах трансформації суспільства вимагає глибокого осмислення і наукового дослідження, теоретико-методологічного обґрунтування державної стратегії в цій сфері і передбачення її наслідків.

Актуальність даної роботи підсилюється також необхідністю гарантування та реалізації конституційних положень щодо побудови соціальної державності в Україні, невід'ємною складовою якої є увага до інституту сім'ї, зважена, продумана сімейна політика, охорона дитинства, материнства і батьківства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та процеси формування державної сімейної політики розглядаються в працях вчених С. Вакуленко, Н. Лук'янової, Л. Мельничук С. Ничипоренко, В. Ткачової, І. Чеховської.

Проблемам правового регулювання сімейних відносин в Україні, соціально-правового захисту сімей з дітьми, присвячені дослідження та публікації О. Вінгловської, К. Глиняної, І. Жилинкової,

Л. Зілковської, О. Карпенко, Л. Кулачок, В. Москалюк, А. Мохаммад, О. Потопахіної та інших учених.

Окремі аспекти державної підтримки сім'ї, зокрема вдосконалення системи соціального захисту, соціальних гарантій, захисту прав дітей, підтримки молодих сімей, висвітлені в дисертаційних дослідженнях з різних галузей науки: державного управління (І. Беганська, Ю. Бондаренко, О. Крентовська, В. Собченко, Р. Сторожук, Ю. Юрченко), економіки (В. Бідак, Н. Борецька), соціології (Н. Гордєєва, Т. Медіна), філософії (Т. Руденко) тощо.

Незважаючи на значну увагу до тематики державної сімейної політики, стан її наукової розробки розглядається недостатньо, тільки в межах більш ширших досліджень. Між тим аналіз стану наукової розробки має важливе значення для формування теоретико-методологічних засад державної сімейної політики, її наукової парадигми. Це обумовило вибір теми даної роботи.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану наукової розробки проблем державної сімейної політики в Україні, зокрема таких, як: розвиток соціального інституту сім'ї в Україні; сутність та зміст державної сімейної політики; формування молодіжної сімейної політики; особливості функціонування сімейних форм

виховання; проблеми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; світовий досвід реалізації сімейної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливу роль у дослідженні вищезазначених проблем на регіональному та державному рівнях відіграє проведення наукових конференцій. Протягом 2005-2011 рр. відбулась ціла низка заходів, присвячених різним питанням сімейної політики, в Києві, Дніпропетровську, Одесі, Харкові, Львові та інших містах. Варто відзначити науково-практичну конференцію «Актуальні проблеми державної сімейної політики», що відбулась в Києві 28 травня 2010 р.

Метою заходу стало об'єднання зусиль органів виконавчої влади та громадянського суспільства заради забезпечення правових, економічних та соціальних умов для зміцнення сім'ї, формування відповідального ставлення батьків до виховання дітей, а також узгодження рекомендацій і пропозицій до проекту Державної програми підтримки сім'ї на період до 2015 року. Результати конференції були відображені в науково-практичному журналі «Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту» [1]. Необхідно відмітити, що захід був проведений Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді (згідно з розпорядженням КМУ від 5 січня 2011 р. перейменованій у Державний інститут сімейної та молодіжної політики).

Діяльність Інституту спрямована на науково-методичне забезпечення формування й реалізації політики держави щодо розвитку дітей, молоді, інституту сім'ї; проведення фундаментальних та прикладних досліджень з актуальних питань державної політики щодо поліпшення становища сім'ї, всебічного розвитку дітей і молоді, розробка рекомендацій з питань запобігання та вирішення соціальних проблем вразливих категорій населення, впровадження експериментальних майданчиків соціальної роботи тощо.

Дослідницьку роботу Державний інститут сімейної та молодіжної політики поводить у тісній співпраці з іншими науково-дослідними установами, зокрема Інститутом соціології НАН України, Інститутом економіки та прогнозування НАН України, Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України.

Досліджуючи наукову розробку державної сімейної політики, в першу чергу слід звернути увагу на праці методологічного характеру з питань формування й реалізації державної політики в цілому. Грунтовні дослідження в цій сфері здійснили вітчизняні науковці О. Валуєвський (вивчені концептуальні засади впровадження державної політики в умовах трансформації українського суспільства)[2]; В.Тертичка (здійснено аналіз і впровадження державної політики в Україні)[3]; С. Кравченко (проаналізовано теоретико-методологічні засади здійснення державно-управлінських реформ) [4]; О. Кучеренко (розкрито теоретико-методологічні

засади дослідження процесу формування та здійснення державної політики)[5] тощо.

Теоретичні та методологічні розробки теорії державного управління й регулювання суспільних процесів містяться у роботах вітчизняних і зарубіжних учених В. Авер'янова, Г. Атаманчука, В. Бакуменка, М. Білинської, В. Бодрова, Ю. Кальниша, В. Князева, В. Малиновського, А. Мельник, П. Надолішнього, Н. Нижник, О. Оболенського, В. Олуйка, Я. Радиша, В. Трощинського, В. Цветкова, В. Чиркіна, Л. Шкляра та інших.

У межах дослідження соціальної політики та формування соціальної державності проблеми сімейної політики розглядалися у роботах В. Бабкіна, М. Волгіна, Е. Гансової, А. Сіленко, О. Скрипнюка, В. Скуратівського, О. Палій, Є. Холостової, П. Шевчука, та ін. Окремі аспекти вдосконалення системи соціального захисту, соціальних гарантій, та державної підтримки сім'ї висвітлені в дослідженнях М. Багмета, Н. Борецької, О. Дороніна, А. Крупника, В. Макаренко, В. Собченко, А. Халецької, Ю. Юрченко тощо.

Безпосереднє відношення до проблеми вивчення державної сімейної політики в контексті теорії та практики державного управління має дисертаційне дослідження Л. Мельничук «Державне регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні» [6]. Теоретично і практично значимим є представлений в роботі аналіз сучасного стану розвитку соціального інституту сім'ї в Україні. З'ясовано тенденції, суперечності та проблеми його функціонування, проаналізовано особливості державного регулювання відповідних процесів в Україні.

Цілком закономірним є твердження автора про те, що існує «необхідність цілеспрямованого державного впливу, формування цілісної науково обґрунтованої системи державного регулювання розвитку інституту сім'ї, заснованої на глибокому розумінні можливостей і обмежень щодо реалізації соціально-економічного потенціалу української родини в сучасних умовах» [6, с. 1].

У низці наукових статей під авторством І. Чеховської, зокрема «Теоретико-методологічні аспекти дослідження проблем сучасної сімейної політики України» [7], та інших визначається дефініція «сімейна політика», аналізуються проблеми інституалізації та принципи сімейної політики в Україні, доводиться необхідність виокремлення її із соціальної політики держави.

В дисертаційному дослідженні С. Ничипоренко «Молодіжна сімейна політика в Україні: формування та шляхи реалізації» [8] розроблено теоретико-методологічні засади формування молодіжної сімейної політики в Україні, здійснено аналіз демографічного та соціально-економічного становища українських молодих сімей та порівняльних аспектів соціального захисту молодих сімей в світі.

Ця робота є однією з перших в Україні, в яких запропоновано поняття «державна молодіжна сімейна політика» як політика держави, що спрямована на молоду сім'ю, метою якої є її

розвиток, соціальний захист та забезпечення гідних умов для виконання її соціальних і демографічних функцій. Спираючись на розрахунки чисельності й складу населення, автор розробив довгостроковий аналітичний прогноз шлюбно-сімейної ситуації в Україні до 2050 року.

Цілком логічним є висновок, що в умовах сучасної ринкової економіки необхідно забезпечити молодій сім'ї такі умови життєдіяльності, за яких вона, спираючись на власний потенціал та отримуючи підтримку з боку держави та суспільства, стане здатною самостійно реалізовувати свої соціальні функції та репродуктивні установки. Ця підтримка передбачає, насамперед, формування і реалізацію державної політики відносно молоді сім'ї [8, с.13].

Розробці концептуальних засад соціології сімейної та соціальної політики присвячені роботи С. Вакуленко [9]. Сімейна політика розглядається на трьох рівнях: макrorівні, мезорівні та мікрорівні і, відповідно, автором запропоновано рекомендації щодо оптимізації кожного з них. До основних механізмів реалізації сімейної політики автором віднесено соціальну роботу з сім'ями та соціальне обслуговування сімей.

Автор доходить до висновку, що у сучасному українському суспільстві має бути створений механізм координації дій різних суб'єктів, які беруть активну участь у розв'язанні проблем сім'ї: громадських організацій, бізнесу, добродійних фондів тощо. Концепція сімейної політики має передбачати механізми оптимального розподілу соціальної відповідальності між її основними суб'єктами, а також створення умов для переходу квазісуб'єктів на рівень повноцінних суб'єктів сімейної політики, тобто їх інституціоналізації. Мезорівень сімейної політики представлений системою соціальних послуг. Оптимізація сімейної політики на мікрорівні повинна стосуватися діяльності окремих соціальних служб. Виходячи з цього, запропоновано рекомендації щодо вдосконалення сімейної політики.

З позицій соціально-філософського аналізу розглядаються стан і перспективи розвитку сім'ї, зміст і спрямування державної сімейної політики в дослідженнях В. Ткачової [10]. Підкреслюється, що через суспільні трансформаційні процеси та вплив західних тенденцій відбувається модифікація старих та народження нових форм сімей і «квазісімей», наявні певні кризові явища сім'ї як соціального інституту. Автором виділені основні етапи розвитку української сім'ї та її особливості (тривале збереження громадських споріднених зв'язків, довготривалість існування патріархальної сім'ї, матриархатність). Варто погодитись з автором у тому, що задачі сімейної політики повинні бути спрямовані на підвищення престижу сім'ї в масовій свідомості, стабілізацію інституту шлюбу й сім'ї, створення умов для успішної реалізації сім'єю її функцій.

Ціла низка наукових робіт присвячена проблемам надзвичайно важливої складової державної

сімейної політики – охороні дитинства. В статті 51 Конституції України зазначається, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою, закріплюється також, що держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Так, в дослідженнях Н.Лук'янової розроблено концептуально-методологічні засади формування та практичної реалізації державної політики стосовно дітей та молоді у світі і новітній Україні в сучасних умовах [11]. Базовими політичними детермінантами – об'єктами і суб'єктами такої політики визначено дітей і молодь як специфічні соціально-демографічні групи суспільства, державу та її політико-правові, організаційно-методичні засади, які у поєднанні створюють відповідні механізми для ціннісних орієнтацій, соціальної адаптації, розвитку та соціалізації молоді як у власних, так і суспільних інтересах.

Подальшого розвитку в роботах Н.Лук'янової дістала концепція формування та практичної реалізації державної політики щодо дітей та молоді як пріоритетного, специфічного напрямку діяльності держави. Позитивної оцінки заслуговує обґрунтування того, що в умовах глобалізації, економічних криз та соціально-політичних трансформацій державна політика стосовно дітей та молоді має здійснюватися на принципах соціальних гарантій, соціального превентивізму, пріоритету, соціальної компенсації, інновацій та участі.

Засади соціально-демографічної політики в Україні стосовно дитинства, соціально-економічні передумови утримання, виховання, освіти підростаючого покоління з позицій економічної науки ґрунтовно аналізуються у наукових статтях та дисертації І. Голубевої «Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні» [12]. В роботі визначено демографічну та соціально-економічну сутність поняття «дитинство», яке розглядається як складова життєвого циклу людини, цілісність і компонент демореальності та осмислюється у вигляді взаємодії конкретно-історичних осередків, в яких воно відбувається [12, с. 7]. Дістало подальший розвиток визначення кризи дитинства як наукової міждисциплінарної проблеми, яка складається з: кризи організаційно-інституційної структури дитинства; кризи економіки дитинства; кризи культури дитинства, материнства і дитинства, батьківства і дитинства.

Одним з важливих аспектів дослідження автора є аналіз дитячого будинку сімейного типу як форми родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Автором доведено, що діти-вихованці дитбудинків сімейного типу виховуються переважно у нормальному родинно-сімейному середовищі, їм притаманні позитивні людські якості, необхідні для формування соціально повноцінних громадян.

Проблемні питання надання державної допомоги сім'ям з дітьми знайшли всебічне відображення в працях Л. Кулачок [13]. Необхідно зазначити, що державна допомога сім'ям з дітьми є важливою складовою інституту соціального захисту і

сімейної політики, суть якої полягає передусім у поліпшенні матеріального становища сімей з дітьми та створенні сприятливих умов для розвитку підростаючого покоління.

Праці науковця О. Потопахіної присвячені комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем правового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [14]. В роботах сформульовані окремі теоретичні та організаційно-правові засади юридичного механізму соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На основі аналізу правозастосовчої практики зроблено логічний висновок про необхідність удосконалення законодавства про соціальний захист цієї категорії дітей. Основними причинами неефективності окремих правових норм є, на думку автора, відсутність механізму реалізації, декларативність, невідповідність бюджетним параметрам.

Автор справедливо зазначає, що для посилення соціального і правового захисту дітей-сиріт потрібно удосконалити і прискорити темпами впроваджувати різні форми соціального діалогу, залучати підприємства, організації різних форм власності до матеріальної підтримки дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які знаходяться у складних життєвих обставинах, а також стимулювати роботу із зазначеною категорією осіб шляхом надання певних пільг та компенсацій.

Також вивченню проблем правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні присвячені роботи Л. Зілковської, О. Карпенко, В. Москалюк, Ю. Харченко. В цих дослідженнях обґрунтовані об'єктивні переваги сімейних правових форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування перед вихованням в державних інтернатних закладах. Автори єдині в думці про невідповідність чинної інтернатної системи нормам Конвенції ООН про права дитини та інтересам і потребам дитини. Виходячи з цього, значна увага приділяється альтернативним сімейним формам опіки – дитячому будинку сімейного типу та прийомним сім'ям.

Відповідні дослідження займають чільне місце у педагогічній та соціологічній науці. Так, в дисертаційному дослідженні «Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу» [15] І. Пеша досліджено проблему становлення особистості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за умов виховання у дитячому будинку сімейного типу, визначено особливості виховного впливу даного специфічного соціального інституту на вихованців. Теоретично обґрунтовано переваги педагогічного впливу сімейної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, перед

іншими державними інституціями, що піклуються про дітей-сиріт.

За результатами дослідження визначено особливості функціонування дитячих будинків сімейного типу, основні умови гармонійного розвитку у таких сім'ях особистості дитини, позбавленої батьківського піклування. Доведено необхідність та апробовано систему соціально-педагогічної підготовки кандидатів на створення дитячих будинків сімейного типу під час проведення соціально-педагогічних тренінгів.

Коллективна монографія «Бідність та нерівні можливості дітей в Україні», яка вийшла в 2009 р. за редакцією Е.Лібанової [16], містить аналіз впливу соціально-економічного розвитку країни на становище дітей. В роботі запропоновано адаптовану до українських умов концепцію дослідження бідності та нерівних можливостей дітей, вивчено окремі складові добробуту сімей з дітьми, проаналізовано становище вразливих категорій дітей, розроблено пропозиції щодо підвищення ефективності державної соціальної допомоги з метою подолання бідності та нерівності серед дітей. Роботу було виконано в рамках глобального дослідження Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) щодо бідності та нерівних можливостей серед дітей, яким було охоплено 40 країн світу, включаючи Україну [16, с. 5].

У ході дослідження автори приходять до невтішних висновків. Чисельність населення в Україні неухильно скорочується вже протягом шістнадцяти років, і переважну роль у цьому процесі відіграло природне зменшення (депопуляція). Рівні народжуваності й смертності в Україні настільки не сприятливі, що навіть за умов певного поліпшення демографічної ситуації у довгостроковій перспективі триватиме скорочення населення. Одночасно зі зменшенням кількості населення відбувається його постаріння [16, с. 275]. Подолання цих негативних явищ авторами дослідження пов'язується, зокрема, з такими напрямками вдосконалення системи підтримки вразливих категорій сімей в умовах обмежених бюджетних можливостей, як реформування системи соціальних пільг та, відповідно, звільнення коштів для універсальних виплат на дітей і адресних видів допомоги; обмеження права отримання житлових субсидій для небідного населення; вдосконалення механізмів призначення адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям [16, с. 277]. Такі кроки мають підвищити адресність та ефективність використання бюджетних коштів на підтримку бідного населення, і автоматично вплинуть на збільшення охоплення сімей з дітьми системою соціальної допомоги.

Міжнародний та європейський досвід сімейної політики також користується увагою вітчизняних дослідників. Відповідні доробки належать Г. Кришталь, Л. Мельничук, І. Семенець-Орловій, І. Чеховській та іншим. Вимоги сьогодення, глобалізаційні впливи

зумовлюють необхідність вивчення основних підходів до реалізації сімейної політики в Європейському Союзі і в цілому в світі, узагальнення досвіду розвинутих країн щодо подолання негативних тенденцій у розвитку інституту сім'ї.

Автори єдині в тому, що за останні три десятиліття в більшості країн Європи відбулися суттєві трансформації функціонування соціального інституту сім'ї, які супроводжувалися значною зміною демографічних показників, зростаючою різноманітністю типів сім'ї та підвищенням ризику бідності окремих категорій сімей. При цьому, як справедливо зазначає Г.Кришталь, досвід ЄС підтверджує, що для того, щоб реалізувати політику гідності людини, поваги до людської особи, спочатку треба відмовитися від політики лібералізму, індивідуалізму, гедонізму, нездорової толерантності і споживацтва. Європа повинна бути передовсім Європою духа і цінностей, а не Європою бізнесу [17].

Висновок. Теоретико-методологічні, методичні та практичні питання державної сімейної політики були й залишаються предметом постійних наукових досліджень. Водночас проблемам формування й

реалізації сімейної політики з позицій державно-управлінської науки приділяється недостатньо уваги. Здебільшого відповідною тематикою займаються представники юридичних, соціологічних, та економічних наук. Між тим, актуальність проблеми вдосконалення державного регулювання розвитку інституту сім'ї, її теоретична і практична значущість обумовлює необхідність продовження наукових розробок з цієї проблематики.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку пов'язуються з такими напрямками, як пошук шляхів оптимізації взаємодії інститутів громадянського суспільства та влади в реалізації сімейної політики; оцінка впровадження державних програм щодо альтернативних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та вироблення напрямів вдосконалення відповідної державної стратегії; аналіз зарубіжного досвіду сімейної політики для з'ясування можливостей його використання у вітчизняній практиці; з'ясування сучасних тенденцій розвитку інституту сім'ї та впливу глобалізаційних процесів на формування державної сімейної політики тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми державної сімейної політики: Матеріали науково-практичної конференції/ С.Р.Сафіуллін, С.В.Толстоухова, О.В.Белишев та ін.// Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту (спецвипуск). Науково-практичний журнал. – 2010. - № 1-2. – 156 с.
2. Валецький О.Л. Концептуальні засади впровадження державної політики в умовах трансформації українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О.Л. Валецький. — К., 2010. — 36 с.
3. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / В.В.Тертичка. – К., 2004. – 36 с.
4. Кравченко С.О. Теоретико-методологічні засади здійснення державно-управлінських реформ: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / С.О. Кравченко. — К., 2010. — 36 с.
5. Кучеренко О.О. Державна політика: теоретико-методологічні засади дослідження процесу формування та здійснення: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / О.О. Кучеренко. — К., 2000. — 20 с.
6. Мельничук Л.М. Державне регулювання розвитку соціального інституту сім'ї в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Л.М.Мельничук. — К., 2009. – 20 с.
7. Чеховська І.В. Теоретико-методологічні аспекти дослідження проблем сучасної сімейної політики України / І.В.Чеховська // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 48. - С.229-237.
8. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні: формування та шляхи реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика»/ С.В. Ничипоренко. — К., 2008. – 20с.
9. Вакуленко С.М. Оптимізація сімейної політики в умовах сучасного українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня. канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / С.М. Вакуленко. — Х., 2007. — 20 с.
10. Ткачова В.О. Стан і перспективи розвитку сім'ї в сучасному українському суспільстві (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії»/ В.О. Ткачова. — О., 2008. – 22 с.
11. Лук'янова Н.Л. Державна політика щодо дітей та молоді в новітній Україні в умовах трансформаційних змін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Н.Л. Лук'янова. — К., 2010. — 18 с.
12. Голубева І.Є. Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика»/ І.Є. Голубева. — К., 2005. - 19 с.
13. Кулачок Л.В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення»/ Л.В. Кулачок. — Х., 2003. — 19 с.
14. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення»/ О.М. Потопахіна. — О., 2008. — 20 с.
15. Пеша І.В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка»/ І.В. Пеша. — К., 2000. — 20 с.

16. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Черенько Л.М., Полякова С.В., Реут А.Г. та ін.] ; за ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. – 288 с.
17. Кришталь Г. Сімейна політика в ЄС – приклад Польщі. – Інститут родини та подружнього життя УКУ [Електронний ресурс] / Г.Кришталь. - Режим доступу: family-institute.org.ua

Рецензенти: Коваль Г. В. – к.політ.н., доц.;
Палагнюк Ю. В. – к. політ. н.

© Деріга В. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 02.12.2011 р.